

"מדברה של ירושלים" - גיאוגרפיה וסמליות

ראשי-פרקים

- א. מדבר ו"מדברה של עיר"
- ב. סביבתה המדברית של ירושלים ורישומה במקורות
- ג. השכינה במדבר
- ד. המדבר השכן כסמל לחורבן
- ה. מדבר ירושלים
- ו. מדבר ירושלים
- ז. סיכום

*

המודעות לקיומו של חבל מדברי סמוך לירושלים מזרחת לה, היא נחלת כל המכיר את סביבותיה. למדבר זה מאפיינים גיאוגרפיים ואקלימיים ברורים ורישומו ניכר היטב בנוף.¹ הקדמונים הכירוהו היטב ולא נותרו אדישים אליו. להלן נבחן את ביטוייו בכמה מן המקורות היהודיים לדורותיהם. ענייננו, אינו בצד הגיאוגרפי-היסטורי לכשעצמו, אלא בליבון מעמדו הרעיוני, תרבותי, וסמליותו של היסוד הגיאוגרפי הזה!

א. מדבר ו"מדברה של עיר"

עם ישראל שכן בארץ הנושקת למדבריות בכמה מעבריה. בקורותיו ידע עמנו תקופה מדברית שהשפיעה עמוקות על תרבותו - יציאת מצרים והנדודים במדבר. אין תימה אפוא, שבמקרא ידועים כמה וכמה מונחים גיאוגרפיים וכינויים המתאייחסים לאזורים שחונים, שחקלאות הבעל בהם שולית או נעדרת כליל, ישוביהם מועטים והם בעיקר ישובי נוודים ורועים. השגורים בכינויים הינם: ערבה, ציה, שממה, ישימון.² עושר בטווי זה רומז ללא ספק לאופי המציאות של החיים נוכח המדבריות המתבטא בשפה, בחוויות הפרט והכלל,

1 לפי נתונים שנמסרו לי בזמנו בשירות המטראולוגי התבדל בין ממוצע הגשמים השנתי במערבה של ירושלים לבין ממוצע במזרחת - ניכר. בעין כרם ממוצע שנתי של 550 מ"מ לעומת 380 מ"מ באל עזריה. מובן שיש לכך השפעה בכל הקשור לצומח ולחקלאות. המעבר לסלעי קירטון וקרקות רנדזינה באיזור הר הזיתים מדגיש את האופי המדברי של האיזור.

2 ביקונקורדנציה מקראית חדשה של א' אבן שושן נמנו המושגים 'אחו, בתה, ישימון, כר, מרעה, ערבה, ציה, שממה' כמילים קרובות למדבר. לא כולן אכן קשורות למדבר במובן שהוגדר למעלה. ראה: אנציקלופדיה מקראית, ערך: 'מושגים גיאוגרפיים במקרא' - יארץ נושבת ומדבר' עמ' 748-758.

בתרבות ובדת. כדוגמה נאה ניתן להביא את איפיוניו של ירמיהו שגדל בעיר ענתות שבגבול המדבר, ובנבואותיו הרבה להתייחס למדבר. בהתייחסו לנדודי בני ישראל הוא אומר: **"...המוליך אותנו במדבר בארץ ערבה ושוחה בארץ ציה וצלמות בארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם"** (ירמיהו ב,ו). הנביא משבץ בדבריו שבעה כינויים לסביבה המדברית - מהם גיאוגרפיים מקובלים ומהם מליציים. באותו פרק אף הגדיר כבדרך אגב היבט חשוב של המדבר - **"...לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה"** (ירמיהו ב,ב), היינו אזור שאין בו חקלאות של ממש. הבולט במגוון הכינויים הזה הוא כמובן הפשוט שבהם - ה'מדבר' המופיע בכמה הקשרים. לעיתים בביטויים ציוריים המתארים את קשיי הסביבה המדברית (**"יונלך את כל המדבר הגדול והגורא ההוא..."** דברים ב,יט; **"תעו במדבר בשימון דרך"** תהילים קז,ד; **"אל המדבר הזה... אל המקום הרע הזה..."** במדבר כ,ד). ופעמים, שבהקשר ברור למרעה צאן (**"ובניכם יהיו רועים במדבר ארבעים שנה"** במדבר יד,לג; **"ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר"** שמואל א יז,כה).³

'מדבריות' רבים מופיעים כמרכיב בשמות גיאוגרפיים. ביניהם מדבריות המשתרעים על חבלי ארץ נרחבים כ'**מדבר צין**', **מדבר פארן**, **מדבר סיני**, **מדבר יהודה** ועוד. לענייננו חשובים במיוחד מדבריות הקשורים בשמות ישובים. במקרא נזכרים: **מדבר בית און** (יהושע יח,יב), **מדבר מעון** (שמואל א כג, כד-כה), **מדבר זיף** (שמואל א כג, יד; כו, ב), **מדבר גבעון** (שמואל ב ב,כד), **מדבר באר שבעי** (בראשית כא,יד), **מדבר עין גדי** (שמואל א כד,א), **מדבר תקועי** (דברי הימים ב כ,כ), **מדבר דמשקי** (מלכים א יט, טז), ואולי אף **מדבר קדשי** (תהילים כט,ח). לעיון דלקמן חשוב במיוחד **מדבר ירואלי** (דברי הימים ב כ,טז), שננסה לזהותו עם 'מדברה של ירושלים'.

קריאת מדבר על שם ישוב רווחה גם במקורות חז"ל, ואף מצאנו בהם ביטוי כללי - **מדברה של עיר**. כך בסיפור של חנינא בן דוסא (יש רמזים כי מוצאו מן העיר יערי שבגליל התחתון) **"יצא למדברה של עירו וראה שם אבן אחת..."** (קהלת רבה א,א).⁴

3 יתכן שהשם מדבר קשור לשוניית לימרה. הפועל ידבר' הנזכר במקרא יורעו כבשים כדברים... (ישעיהו ה, יז). 'דברים' פרושו מרעה וקשור אולי במדבר.

4 יש ליתן את הדעת, כי ערב שבגליל התחתון (הכפר ערבה) יושבת באזור רווי גשמים שיש בו מעינות מים ואדמתו דשנה ולכן שונה מבחינה גיאוגרפית 'מדברה של ערב' מהמדבריות בהם עוסק המאמר, וכמדברה של ערב כך המדבר שבספר עכו - הערת עורך.

באשר לטיבם של מדבריות אלה, דומה שמדובר ביעורף לא חקלאי⁵ של ישובים שונים, שבהם נהגו מן הסתם רועי הצאן לרעות את צאנם. עמדנו לעיל על ההתייחסות במקרא למרעה צאן במדבר, ודומה שיש לדברים הד גם במקורות חז"ל. כך שנינו - "אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל אבל מגדלין בסוריא ובמדבריות שבארץ ישראל..." (משנה, בבא קמא ז, ז). בניסוח זה, מתייחדת כמדומה משנתנו לנסיבות היסטוריות ספציפיות, אולם לענייננו חשוב לשון 'הרבים', שבו נקטה ביחס למדבר - 'מדבריות שבארץ ישראל', שיש בו כדי ללמד על מדבריות מיוחדים, והברייתא מוסיפה דוגמאות - "אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל אבל מגדלין במדבר שביהודה ובמדבר שבספר עכו..." (בבלי, בבא קמא עט, ב).

נסכם, 'מדבריות' של ישובים הינם מאפיין חשוב של תרבות החיים החקלאית בארץ ישראל הקדומה, ומתבקש לבחון באיזו מידה נוגעים הדברים גם במדברה של העיר 'המדוברת' במקרא.

ג. סביבתה המדברית של ירושלים ורישומה במקורות⁶

סמיכותה של ירושלים למדבר המשתרע ממזרחה מוצאת ביטוייה במקורות שונים. פעמים שמדבר זה מהווה מצע לספורים מקראיים מסויימים. כדוגמא לכך ניתן להביא את סיפור בריחת דוד מפני אבשלום (שמואל ב טו-טז). כללית, דוד נמלט מזרחה במגמה להגיע אל נאמניו שבעבר הירדן המזרחי. הכתוב מרבה לפרט את התחנות השונות במסלול הבריחה, ומרשימה זו הולכת ונפרשת בפני הקורא ההתקרבות ההדרגתית אל המדבר. נקודת המוצא היא בירושלים - "ויאמר דוד לכל עבדיו אשר איתו בירושלים קומו ונברחה כי לא תהיה לנו פליטה מפני אבשלום..." (שמואל ב טו, יד). תחילה מוזכר 'בית המרחק' (שמואל ב טו, יז), אולי הבית הקיצוני שבעיר. ומשם הבורחים צועדים כשמצב רוחם שפל - "וכל הארץ בוכים קול גדול וכל העם עוברים והמלך עובר בנחל קדרון וכל העם עוברים על פני דרך את המדבר" (שמואל ב טו, כד). נחל קדרון נמצא בגבולה המזרחי של ירושלים המקראית וחצייתו מסמנת את עזיבת העיר בדרך המובילה אל המדבר. ניתן דעתנו, 'דרך את המדבר' אינו מושג גיאוגרפי

5 המילה חקלאות משמשת בימינו הן לגידולים מן הצומח והן לבעלי חיים. המילה גזורה מהמילה הארמית 'חקלי' שהוראתה שדה. ביסודו של דבר חקלאות ענינה בגדולי קרקע ולא במרעה.

6 יש הגוזרים את שם העיר - "ציון" מ"ציה", היינו ציון היא העיר היושבת בגבול הציה.

סתמי! בסיפורנו הוא מסמל את 'תוכניתו' של דוד בשלב מוקדם זה, כפי שהולך ומתבאר בהמשך - "ראו אנוכי מתמהמה בערבות המדבר..." (שמואל ב טו, כח), ושם יחכה להודעה מירושלים⁷. מיד לאחר נחל קדרון בדרך המדברה הוא עולה קדורנית בהר הזיתים כשחרף התכנית, פתח ממשי להצלה אינו נראה באופק - "ודוד עולה במעלה הזיתים עולה ובוכה וראש לו חפוי והוא הולך יחף וכל העם אשר אתו חפו איש ראשו ועלו עלה ובכו" (שמואל ב טו, ל). במהלך עליה זו מתבשר דוד שאחיתופל היועץ החכם הצטרף לקושרים, ואין לדוד אלא לשאת תפילה לה' שיסכל את עצת אחיתופל. כשמסתיימת העליה מצטרף לדוד מי שעשוי לחולל תמורה במהלך המאורעות - "ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם לאלוהים והנה לקראתו חושי הארכי קרוע כותנתו ואדמה על ראשו" (שמואל ב טו, לב). הנה כי כן, כאן - בראש הר הזיתים, מקום רווי זכרונות דתיים עבור דוד, מופיע האדם שיסכל את עצת אחיתופל, ומכאן יוצא חושי לדרכו לסכלה. מסעו של דוד ממשיך מזרחה - "ודוד עבר מעט מהראש והנה ציבא נער מפּיבושת לקראתו וצמד חמורים חבושים ועליהם מאתים לחם ומאה צמוקים ומאה קיץ ונבל יין. ויאמר המלך לציבא מה אלה לך ויאמר ציבא החמורים לבית המלך לרכב והלחם והקיץ לאכול הנערים והיין לשתות היעף במדבר" (שמואל ב טז, א). בנקודה זו, מעט מזרחה מהר הזיתים, חוזר המדבר ומעסיק את ההולכים, והפעם עולה שאלת כלכלתם של ההולכים במדבר (מעניין במיוחד הביטוי 'היעף=צמא במדבר'), ומוצאת פתרון נאה.⁸

המחלוקת בין אחיתופל וחושי נוגעת בשאלת השהות במדבר. אחיתופל, שעצתו (בניגוד לביטוי העממי שנתלה בה) היתה עצה טובה ונכונה, חתר ללכוד את דוד מחר ככל שניתן מתוך הבנה כי קשה מאד להתארגן במדבר, וככל שיקדים אבשלום להשיגו כן יגדלו סכוייו להביסו. לעומתו, מעלה חושי בדבריו טיעון שונה - "אתה ידעת את אביך ואת אנשיו כי גבורים המה כדב שכול בשדה ואביך איש מלחמה ולא ילין את העם" (שמואל ב יז, ז). טיעון (פסיכולוגי!) זה פונה לרגש ולזכרונות העבר ובכך כוחו, אך גם חושי הממליץ לאסוף למרדף את כל העם ולאפשר בכך לדוד לחמוק, מודע לרפיפותו. ובסוף דבריו, שעה שרישומם הראשוני השיג את שלו, רומז חושי במובלע לאפשרות האחרת - גם

7 הביטוי 'ערבות המדבר' ראוי לפרשנות. 'ערבה' קשורה במקרא בדרך כלל לאיזור בקעת הירדן וים המלח, ראה לעיל הערה 2. ויתכן שדוד התכוון לחנות ולהמתין באיזור זה טרם יחצה את הירדן.

8 ראה תהילים סג, ב - "צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים".

אם יצליח דוד לחמוק אל אחת הערים, ישיגו העם הרב ויוציאו ממתבואו. בכך מחליק חושי ומטשטש את חולשתה העיקרית של הצעתו. בפועל, ממחר חושי לשלוח לדוד - "ועתה שלחו והגידו לדוד לאמר אל תלך הלילה בערבנות המדבר וגם עבור תעבור פן יבולע למלך ולכל העם אשר אתו" (שמואל ב יז, יז). ואכן, דוד ממחר לירדן לחצותו בואכה גלעד.

מקומות נוספים שנזכרו בפרשה זו הם: 'עין רוגל' ו'בחורים' סמוך להר הזיתים לא הרחק מגבול המדבר.

כללו של דבר, החבל המשתרע ממזרח להר הזיתים ועד לירדן הינו חבל מדברי המשמש רקע וזירה פעילה לסיפור הבריחה, וממנו עולה ובוקעת הצלתו של דוד. בסיפורנו אין החבל הזה זוכה לשם גיאוגרפי מדוייק, אך מהניתוח הגיאוגרפי מסתבר שזהו 'מדברה של ירושלים'.

ג. השכינה במדבר

לשיבוץ מעניין זכה חבל הארץ הנידון בעיבוד מדרשי בתלמוד הבבלי. יסודו של המדרש בתיאור הסתלקות השכינה מירושלים שחווה הנביא - "ויעל כבוד ה' מעל תוך העיר ויעמוד על ההר אשר מקדם לעיר" (יחזקאל יא, כג). קשה להבין אל נכון מה בדיוק ראה יחזקאל, אך אין ספק באשר להמחשת חזונו ברקע הגיאוגרפי של סביבות ירושלים. 'ההר אשר מקדם לעיר' הוא הר הזיתים. נמצא, שמגמת ההתרחקות מן העיר מצוירת ממערב למזרח. בביטוי האגדי לכתוב זה הרחיבו האמורא הארצישראלי רבי יוחנן ומנה במסע השכינה תחנות מרובות, בנוסף לשתיים שנזכרו בפסוק - "עשר מסעות נסעה שכינה" (בבלי, ראש השנה לא, א). כפי שנרמז בהמשך, ריבוי התחנות נועד ליצור תחושה של עזיבה הדרגתית של העיר והמקדש כדי להניח לישראל לעשות תשובה. המסעות הראשונים התנהלו במקדש עצמו, אך האחרונים השתרעו למרחק - "...ומגג לחומה ומחומה לעיר ומעיר להר ומהר למדבר וממדבר עלתה וישבה במקומה, שנאמר: 'אלך ואשובה אל מקומי' (הושע ה, טו)", ובהמשך - "אמר רבי יוחנן: ששה חודשים נתעכבה שכינה לישראל במדבר שמא יחזרו בתשובה".

מהי משמעותו של המדבר בדברים אלה? דומה, שחברו כאן שני מוטיבים. הגיאוגרפי - ממשיך ומחזק את מגמת התנועה מזרחה - 'מעיר להר ומהר למדבר'. כביכול, ביקש הדרשן לחדד את עניין ההמתנה לתשובתם של ישראל, בהקצותו את ה'מדבר' - 'אתר' חדש, בנוסף ל'הר' שנזכר בתזוון יחזקאל. אין להוציא מכלל אפשרות, שברקע לקביעה זו עומדת הכרה גיאוגרפית בסיסית של

ארץ ישראל, בין שמבוססת על הכרה גיאוגרפית אמיתית ובין שמדובר בהכרת השתקפות הגיאוגרפיה במקרא. אולם, הרקע המדברי הריאלי של סביבות ירושלים מזכיר גם נשכחות מן העבר. ובואה של השכינה ל'הרי' ו'מדברי' מסמל את זירת מפגשה הראשון של השכינה עם העם - 'הר סיני' ו'למדבר סיני'. על כן, מסמלים יסודות גיאוגרפיים אלה חזרה לנקודת המוצא ההיסטורית לפני מעמד הר סיני, כשהשכינה לא שרתה עדיין בעם. הסמליות הגיאוגרפית מנוצלת איפוא במדרשו להבלטת הסמליות ההיסטורית.

ד. המדבר השכן כסמל לחורבן

קרבתה היתרה של ירושלים למדבר זורה אור חדש על כמה ביטויי חורבן בדברי הנביאים. כך - "ערי קדשך היו מדבר ציון מדבר היתה וירושלים שממה" (ירמיהו יב, ל), ו-"...נתנו את חלקת חמדתי למדבר שממה" (ירמיהו יב, ל). ובהשראת סגנונו של ירמיהו בספר מקבים - "ירושלים שממה כמדבר היתה..." (מקבים א ג, מה).

רגילים אנו לבחון את איזכורי המדבר בכתובים אלה ואחרים כהמחשה פשוטה לגודל החורבן. ברם, אין זה מן הנמנע, שמראה המדבר הקרוב השפיע על עיצובם, במיוחד בנבואות נביא כירמיהו החווה את המפגש הריאלי שבין העיר למדבר בבואו אליה מענתות.

ה. מדבר ירואל

לעיל הוצגה הטענה כי המודעות לאופי המדברי של החבל שממזרח לירושלים תפסה מקום חשוב כמצע לפרשיות שונות במקרא ובדברי חז"ל. אולם, בכל אלה שם מפורש למדבר זה לא מצאנו. עניין זה מעורר מחשבה. אם נשוב לבחון שמות של מדבריות בארץ יהודה ובנימין נגיע למסקנה מעניינת. ראשית, השימוש בשם 'מדבר יהודה' אינו רווח במקרא כבימינו. למעשה, מופיע בהקשר סיפורי אחד (עלית בני קיני - "ובני קיני עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד...") - שופטים א, טז), בהקשר פיוטי ("מזמור לדוד בהיותו במדבר יהודה" - תהילים סג, א), ובעקיפין, כשם מחוז ביהודה הכולל שש ערים (יהושע ט, סא-סג). בפרשיות אחרות הכתוב מעדיף להתמקד ברקע מקומי יותר - מדבר המיוחס לישוב מסויים. סקירת השמות מלמדת על כיסוי כמעט מלא של 'מדבר יהודה' במדבריות מקומיים הקשורים בישובים (מצפון לדרום נזכרו מדבריות של: בית און, גבעון, תקוע, זיף, מעון, עין גדי,

ובאר שבע. נרמז מדברה של בית לחם). אולם, בכל אלה נפקד מקומו של 'מדברה של ירושלים'. ביסודו של דבר יש בכך מן המקריות וגם מדבריות של ערים חשובות אחרות (חברון!) לא נזכרו. עם זאת, יתכן שימדברה של ירושלים' מסתתר תחת שם אחר. בספר דברי הימים ב מובא מעשה בעל אופי נבואי המספר על התקפה על יהודה ממזרח - "...באו בני מואב ובני עמון ועמהם מהעמונים על יהושפט למלחמה. ויבואו ויגידו ליהושפט לאמר בא עליך המון רב מעבר לים מארם והנם בחצצון תמר היא עין גדי" (דברי הימים ב כ, א-ב). קשה לפענח את נסיבותיו ההיסטוריות של המעשה הזה, אך קשה להגזים בתשיבות שהוא מייחס לרקע הגיאוגרפי. עיקר המעשה מתנהל בין עין גדי ממזרח לירושלים שאליה מגיע המידע בדבר הפלישה ובה נערכת התפילה שבמהלכה מושמעת הנבואה הקוראת לבטוח בה' ולצאת לקראת צבאות הזרים. ההוראה הספציפית שניתנה היתה - "מחר רדו עליהם הנם עולים במעלה הציץ ומצאתם אותם בסוף הנחל פני מדבר ירואל" (דברי הימים ב כ, טז). יציאתם מתוארת - "וישכימו בבוקר ויצאו למדבר תקוע..." (דברי הימים ב כ, כ), ובהמשך - "וייהודה בא על המצפה למדבר ויפנו אל ההמון והנם פגרים נופלים ארצה ואין פליטה... וביום הרביעי נקהלו לעמק ברכה כי שם ברכו את ה' על כן קראו את שם המקום ההוא עמק ברכה עד היום. וישונו כל איש יהודה וירושלים ויהושפט בראשם לשוב אל ירושלים בשמחה..." (דברי הימים ב כ, כד-כז).

הנתיב העיקרי של המתקפים (והמתגוננים) מחוור למדי - הדרך העולה מעין גדי לתקוע, ומשם לסביבות בית לחם ולגב ההר, מן הסתם במגמה להגיע לירושלים. מכאן מובנת יציאתם של המגינים למדבר תקוע. עם זאת, ההוראה 'רדו עליהם' המתייחסת למקומם - 'בסוף הנחל פני מדבר ירואל', ברורה פחות. מבחינה גיאוגרפית עקרונית אין להוציא מכלל אפשרות שמדובר במדברה של ירושלים, במובן הרחב של המושג, שיש טעם למקמו צפונית למדבר תקועי דלעיל. השם 'ירואל' הינו יחידאי, וכשלעצמו קשה לזהותו, אולם, מכיוון שנוזר בדברי נבואה הכוללים שמות סמליים אחרים ('עמק ברכה'), יש טעם לראותו כשם סמלי-פיוטי לירושלים. היסוד המשותף לשמות העיר והמדבר 'ירו' ניתן להתפרש כצורת עבר קדומה של הפועל 'ירה' שמשמעותו 'יסד' (למשל: "מי ירה אבן פינתה" - (איוב לח, 1).⁹ לפי זה נבנה השם הסמלי 'ירואל' מהדמיון הבסיסי

9 אנציקלופדיה מקראית ערך: ירואל, עמ' 787-788. ערך ירושלים, עמ' 792.

ביירו' לירושלים. אלא שכאן הובלעה יריתה=ייסודה בידי האל. ידועים 'משחקי לשון' נוספים נושאי משמעות דתית הקשורים בסביבות ירושלים. למשל: 'המוריה' מול -"ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה" (בראשית כב,ב: יד). וגם אם אין קשר לשוני ישיר בין ירו' ליראיה' - דמיון צליל יש ויש.

לפי זה בחר הנביא לירד לאיזור המדברי הנמצא דרומית - מזרחית לירושלים, אך בנקבו בשם בחר בכינוי שיתאים לקריאתו העקרונית לבטוח בה'. בפועל הגיעו בסופו של דבר ל'מדבר תקוע' על אם הדרך לעין גדי. ספק איפוא אם השם 'מדבר ירואל' היה שם יומיומי נפוץ, וייתכן שבחיי היומיום נהגו להשתמש בשם הפשוט 'מדבר ירושלים' כמקובל לגבי ישובים אחרים בסביבה, אלא ששם זה לא נזכר במקרא.

אנו מודעים לדוחק הגיאוגרפי שבזיהוי מדבר ירואל עם מדבר ירושלים, שכן כללית 'המלחמה' התנהלה דרומית מזרחית לעיר. אך גם אם 'מדבר ירואל' ישובץ 'ברשימת המדבריות' של מדבר יהודה 'במקום אחר' דרומית למדברה של ירושלים עדיין יש לו זיקה למדבר זה והמשמעות הסמלית של מדבר ירואל שבו נמצאים אויבי ירושלים נשענת על זיקה גיאוגרפית מסוימת הכרוכה בקירבה ובשכנות לירושלים ולמדברה!

הגיוי כי המדבר שמצפון למדבר תקוע הוא 'מדבר בית לחם'. אפשר אולי שהמדבר כולו נקרא בסיפורנו מדבר ירואל ואינו מתייחס למדברה של עיר מסוימת אלא מכונה כאן על שם ירושלים (=ירואל) - מטרת האויב.

1. מדבר ירושלים

המגילה המיוחסת לאיסיים הידועה בשם 'מלחמת בני אור בבני חושך' פותחת בתיאור מלחמה עתידית - "וזה ספר סרך המלחמה. ראשית משלוח יד בני אור להחל בגורל בני חושך בחיל בליעל בגדוד אדום ומואב ובני עמון וחיל יושבי פלשת ובגדודי כתיי אשור ועמהם בעזר מרשיעי ברית. בני לוי ובני יהודה גולת המדבר ילחמו בם... לכל גדודיהם בשוב גולת בני אור ממדבר העמים לחנות במדבר ירושלים"¹⁰

מדובר במלחמתם העתידית של 'בני אור' אנשי הכת, כנגד 'בני חושך' למיניהם. רשימת האויבים מזכירה רשימות שונות במקרא ובהמשך נמנים

10 יי' ידן, מגילת מלחמת בני אור בבני חושך - ממגילות מדבר יהודה, 1995, עמ' 254-256.

אויבי הכת בין בני ישראל. אנשי הכת ראו עצמם מן הסתם כיגולת המדבר' בגין שיבתם במדבר יהודה. התהליך העובר עליהם מתואר ביתר פירוט תוך שימוש בשני 'מדבריות' נוספים - 'מדבר העמים', מושג שמקורו בנבואת יחזקאל (יחזקאל כ, לה), המשמש כמקום ברור וצרוף לעם. בני אור יגיעו מ'מדבר העמים' ל'מדבר ירושלים' שבו עתיד להתנהל הקרב הגדול של אחרית הימים כנגד בני החושך השונים. מה טיבו של 'מדבר ירושלים' הנזכר כאן? ביסודו זהו ללא ספק מושג טיפולוגי אך אי אפשר לנתקו כליל מדרך ראייתם של בני הכת את סביבתם - המדבר שממזרח לירושלים! על כן, דומה שברוח כל הנאמר במאמרו חברו כאן היסוד הגיאוגרפי הריאלי של מדבר הסמוך לירושלים, ליסוד הסמלי המושתת על מעמדו הסמלי של המדבר ביהדות.

דימויי מדבר אינם שכיחים במיוחד בספרות קומראן. יש טעם לראות ב'בני היחד' עדה הרואה במדבר 'תחנת ביניים' שבה ניתן לשחזר מעין בבואה של קורות ישראל במדבר לקראת הדרמה הגדולה של כיבוש הארץ.¹¹ עבורם משמש המדבר מוקד לזכרונות היסטוריים ההולכים ומתחדשים בהווה. יסוד זה מתחדד במושג 'מדבר ירושלים'. כ'מדבר' הוא משרת במשמעות הסמלית של שלב ביניים ו'ירושלים' שבו מסמלת את היעד הסופי שבה עתידים להתממש 'פשריהם'.

2. סיכום

מדברה של ירושלים נזכר במפורש בכתבי כת ים המלח המזוהה עם האיסיים. סביר להניח שבתקופת המקרא וחז"ל השתמשו בשם זה כשם שנהגו לדבר על מדבריות ספציפיות של ערים רבות אחרות בהר ובספר המדבר. עם זאת, אין להתעלם מהיסוד הספרותי והסמבולי של מקורות רבים הנזקקים למדבריות בסביבותיה של ירושלים. ברובם אין הם מתייחסים במישרין לצדדים המציאותיים של מדבר זה אך סביר להניח ששורשיה של דרך התייחסות זו מגיעים לצד הגיאוגרפי. על כן תיאור דוגמת הניתוח המדרשי של העקדה - 'וירא את המקום מרחוק - אמר לו ליצחק רואה אתה מה שאני רואה? אמר לו: אני רואה הר נאה משובח וענן קשור עליו. אמר לנערי: רואין אתם כלום? אמרו לו: אין אנו רואים אלא מדבריות...' (תנחומא, וירא כג) יתפרש בדרך כלל כמדגיש ניגודים 'הר נאה משובח' לעומת 'מדבריות'. אולם, יתכן שאפילו

11 ש' טלמון, מוטיב המדבר במקרא ובספרות קומראן, 'יהנה אין יוסף', תשלי"ג, עמ' 99-103.

הסמליות המובהקת הזו נשענת על מודעות לאופי המדברי בסביבה, בין שמדובר במודעות מתוך מראה עיניים ובין שמדובר בהכרת מקומו של המדבר בסביבה מתוך המקורות.

סופו של דבר, מלחמה במדברה של ירושלים לא היתה, אך הוא נשאר כיסוד נופי מרשים שיש לו משמעות סמלית במקורות יהודיים שונים לדורותיהם.